

**ТУРМУШ-ТИРИЧИЛИК СТИЛИНДЕГИ ТЕКСТТЕРДИН МАМЛЕКЕТТИК
ТИЛДИ ОКУТУУНУН КАРАЖАТЫ КАТАРЫНДА КОЛДОНУЛУШУ**

Мамлекеттик тилди үйрөтүүнүн эффективдүүлүгүн арттыруу үчүн көптөгөн тажрыйбаларды анализдөөнүн негизинде Үмүт Култаева эң натыйжалуу методдорду белгилөөдө беш артыкчылыктуу методдордун бири катары текст менен иштөөнү киргизет. “Кийинки өнүгүп жаткан методикалык багыт бөтөн тилди үйрөтүүдө текст менен иштөөнүн дидактикалык сырларын ичине камтыйт. Текст менен иштөөнүн ийгилиги анын методикалык жактан туура тандалышы менен шартталган.” (Ү.Б.Култаева, 2003, 28-бет).

Тексттин тил үйрөнүүдөгү артыкчылыгы – анын органикалуу байланыштагы бир же бир нече мазмунду бере алгандыгында. Албетте, мазмун белгилүү көлөмдө берилет. Мазмун жана анын структурасы маанилик жактан тыгыз байланышта болуп, коммуникативдик кептик бирдиктердин жыйындысын түзөт. Тексттин кичине бирдиги – метатекст. Текст грамматикалык түзүлүшүнүн бүтүндүгү, маани мазмунду толук чагылдыруусу, белгилүү бир теманы ача алгандыгы менен анын функционалдык мүмкүнчүлүгү кеңири. Текст жөнүндөгү түшүнүккө мектеп окуучулары үчүн түзүлгөн терминдердин түшүндүрмө сөздүгүндө “текст латын сөзүнөн (textus-токуу, өрүү, эшүү) 1. Оозеки айтылган сөздүн жазууга өтүшү, кагазга түшүрүлүшү; 2. Ойдун тилдик белгилерге өтүшү.” (Адабият: Терминдердин түшүндүрмө сөздүгү. 1994,94-бет.) Ушул эле аныктама орус тилинин энциклопедиясында “Текст (от лат. (textus – ткань, сплетение, соединение) - объединённая смысловой связью последовательность знаковых единиц, основными свойствами которой являются связанность и цельность (Русский язык: Энциклопедия, 2007, ст.555). Белгилүү темадагы тексттин мазмунду туюнтуу, кабыл алуу, толуктоо, улантуу, жыйынтыктоо мүмкүнчүлүгүнүн функционалдык кеңири касиетинен кабар берет. Т.Маразыков: “Биздин түшүнүгүбүз боюнча текст- информация алмашуу кызматын аткаруу үчүн түзүлгөн өзүнчө темасы, максаты, семантика-структуралык бүтүндүгү бар сүйлөшүүнүн бирдиги.

Бардык эле текст:

- 1) Кандайдыр бир коммуникативдик максатты көздөйт;
- 2) Кандайдыр бир информацияны туюндурат;
- 3) Салыштырмалуу аякталган түргө, маанилик бүтүндүккө ээ болот;
- 4) Конкреттүү бир темага багышталат;
- 5) Басымдуу көпчүлүк учурда семантика-структуралык бирдиктерге бөлүнөт;
- 6) Структуралык жактан уюшулуп, семантикалык жактан интеграцияланып, биригип турат;

7) Бардык эле тексттер кайсы бир функционалдык стилдин бир түрүнө кирет”, - деп белгилейт. (Т.С. Маразыков. Текст таануу жана анын айрым маселелери. 2005, 132-133-бет.) Тексттин көп кырдуу табиятын изилдөө үчүн тексттин жогорку белгилеринин ар бири өзүнчө изилдөө объектиси болууга тийиш. Биз жетинчисин, тексттин функционалдык стилдерин ЖОЖдордо мамлекеттик тилди окутуудагы жагдай-шарттары, бул функционалдык стилдерде жазылган тексттердин кыргыз тилин окутуунун каражаты катары карайбыз. Т.Маразыковдун эмгегинде тексттин тигил же бул функционалдык стилдин бир түрүндө болору жана ошол стилдин законуна баш ийери; функционалдык стилдин кайсы түрүндө түзүлгөнүнө жараша текст түзүлүшөзгөчөлүгүнө ээ болору; ар кайсы стилдеги тексттерде информацияны туюндуруу ар башка максатта, мүнөздө, ыкмада, жол-жободо жана көлөмдө ишке ашары; функционалдык стилдин өз-өзүнчө, бири-бирине окшобогон коммуникативдик максаттарды көздөгөндүктөн, ар кайсы стилде түзүлгөн тексттердин өзөгү, логика-психологиялык практикалык негиздери бөтөнчө, бөлөк-бөлөк касиеттерге ээ экендиги; ар бир функционалдык стилде улуттук

тилди колдонуу мүмкүнчүлүктөрү, тилдик каражаттар менен иштөө мүнөзүнүн түрдүүлүгү сыяктуу белгилери аталып, бир дагы текст функционалдык стилден тышкары түзүлбөй тургандыгы тууралуу айтылат.(Аталган китеп, 134-бет).Тилдин коомдо пайдалануу шарттарына карата стиль бешке бөлүнөөрү белгилүү, алар: турмуш-тиричилик стили, көркөм стиль, публицистикалык стиль, иш кагаз стили, илимий стиль. Бул маалыматты кандай максатты көздөгөнү, маалымат жараткан же таралуу чөйрө, маалыматтын берилиш максаты белгилүү стилдеги тексттерди колдонууга себеп болот. Демек, биз ишмердүүлүк чөйрөбүзгө, максатыбызга, иш-аракетибизге жараша маалыматты белгилүү бир стилде кабыл алабыз жана өзүбүз да беш стилдин биринде сүйлөйбүз, жазабыз.

Ар кандай стилде жарык көргөн тексттерди ЖОЖдордо мамлекеттик тилди окутуунун каражаты катары колдонуу, функционалдык стилдеги тексттердин айырмачылыгын, анын түзүлүш табиятынын өзгөчөлүгүн талдоо, бардык стилдердегитексттер менен иштөө, тексттердин стилдик бөлүнүштөрүн, алардын өзгөчөлүктөрүн, табияттарын, функционалдык-структуралык маанисин, камтыган маани-маңызын өздөштүрүү окуу программасына кирип, окутуунун максаты менен мазмунун камтыйт.

Турмуш-тиричилик стилинин чөйрөсү кадимки ар күндөгү аракеттенүү, турмуш-тиричиликтин өзү болгондуктан, аркандай мамилеге, шартка жараша эркин болот. Бул стилде түзүлгөн тексттер окутуунун каражаты болушу үчүнтүптүү кырдаалдарда кездешүүчү тексттер окутуучулар тарабынан алдын-ала тандалган жана иштелген болот. Жаңы лексиканы, кептик материалды, сөздөрдү туура жазуу, сүйлөмдү туура түзүүгө машыгуу, тыныш белгилерин туура коё билүү, жазуу жана сүйлөө речине үйрөтүүчүлүк,өстүрүүчүлүк милдетти аткарат. Турмуш–тиричилик стили кыргыз тилин башталгыч топторду окутууда кеңири колдонулат. Окуу процессинин, турмуш-тиричиликтин түрдүү кырдаалдарында өз ара пикир алышуу, жөнөкөй маани-мазмундагы тексттердин жаралышына өбөлгө болот. Мисалы, 1-курстун студентинин баштапкы сабактарда төмөнкүдөй текстти өздөштүрөт.

Өзүм жөнүндө

Менин аты-жөнүм – Алмадакова Элеонара. Бишкек шаарында жашайм. Атам – уйгур, апам – казак кызы. Үй-бүлөм чоң эмес. Эки бир тууганмын, мен жана иним – Алишер. Быйыл Ж.Баласагын атындагы эл аралык байланыштар факультетине тапшырдым. Мен 1-курсун. Кыргыз тилинде башталгыч топтомун. Бул топто он үч студент окуйбуз. Менин курбумдун аты – Паризат, биз бир мектепти бүтүргөнбүз. Экөөбүз тең бир кесипти тандаганбыз. Чет тилдерди үйрүнүүгө жана ал тилдерде сүйлөөгө мен жөндөмдүүмүн.

1.Тил үйрөтүүнүн алгачкы баскычында колдонулуучу текст – бул жөнөкөй багыттоочу текст.

2.Студенттин университеттин босогосун аттаганыны байланыштуу факультет, эл аралык байланыштар, Жусуп Баласагын, курс, топ, кесип сыяктуу сөздөр күнүмдүк колдонулуучу активдүү сөздөр сөздүк курамдытоолуктайт.

3. Текстте колдонулган тууган, экөөбүз, үйрөнүү, сүйлөө сыяктуу өтүлгөн сабакта өтүлгөн фонетикадагы кыргыз тилиндеги созулма үндүүлөргө, сингармонизм законуна токтолуп, алардын жазылышына, айтылышына маани берилет.

4.Билим алууга кошумча каражат катары бул текстте жак, сан категориясы сүйлөмдөр аркылуу грамматикалык материал өздөштүрүлөт.

5.Жыйынтыгында, окутуучу студентти тексттеги мазмунга карата, ушул өңдүү текстти оозеки жана жазуу жүзүндө туура түзүүгө машыгууга алып келет.

“Менин үй-бүлөм”, “Мен окуган факультет”, “Менин жумушчу күнүм”, “Китепканада”, “Дүкөндө”, “Базарда” “Мекеним - Кыргызстан” жана деген эң жөнөкөй тексттерден башталып, мазмуну, көлөмү, лексикалык составы татаалданган, тематикасы байыган тексттер башталгыч топтордо өздөштүрүлүп уланып отурат. Күндөлүк

турмуштан тарта өлкө таануучулук, адистикке байланыштырылган логикалык, тематикалык байланышта, грамматикалык теманы өздөштүрүү максатында да түзүлөт. Бул тексттерде баяндоо, сүрөттөө талдоо сыяктуу кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү колдонулат. Турмуш-тиричилик стилиндеги тексттер көлөмү боюнча салыштырмалуу кыска, номинациялык мүнөздө. Мазмундун түзүлүшү эркин. Айтуучунун мамилеси, пикири ачык, так.

Кыргыз тилине карата коомдогу муктаждык, мамиле турмуш-тиричилик стилинин тазалыгына, колдонуу чөйрөсүнө таасир берет. Бул стилдин калыптануу процесси турмуштун өзүндөй динамикалуу, миң кырдуу болуп, психологиялык шарт кырдаалга ылайыкталып, тез өздөштүрүүгө, өзгөртүүгө оңтойлуу келгендиктен, кептин тазалыгына алгач турмуш-тиричилик стили муктаж болуп келет. Бул стиль күндөлүк жашоодо активдүү колдонулгандыктан, мезгилдик, мейкиндик категориясы бул стилге өтө таасирдүү:

- Бул стилде сабаттуу сүйлөө жана жаза билүүгө үйрөтүү башкы максаттардын бири болгондуктан, орус тилинин таасири менен кошумча сөз түркүмдөрү басымдуу оозеки кепте көбүнчө орусчага алмаштырылып калганын байкоого болот. Мисалы: албетте-конечно, мүмкүн-возможно, жана-и, ушундай-так, чындыгында-действительно, демек-значит, таптакыр-вообще, мисалы-например, сөзсүз-обязательно, мына-вот деген сөздөрдү алмашылышы улуу муундун интеллигенциясынан мурасталып, көнүмүш адатка айланбоосу үчүн өзүбүз үлгү болуубуздун зарылдыгы туулуда;

- Соңку учурларда турмуш-тиричиликте, коомдук жайларда жаштарды адабий тилде таза сүйлөөгө үйрөтүү, тарбиялоо маданияттуу сүйлөөдө диалект сөздөрдүн кепте орун алышынан арылууга үндөө сыяктуу иштер кыргыз тили мугалиминин жана жалпы интеллигенттүү, билимдүү ар кыл багытта иштеген адамдардын дагы аң-сезимдүү мамилесине муктаж;

- Окуу жайлардагы көрнөк жарнактарда, ички иш кагаздарында дегеле ө,ү,ң тамгаларынын о,у,н тамгаларына алмаштырып жазуудагы катаны этибарга албоо же компьютердин клавишаларына жүктөө – көнүмүшкө, кайдыгерликке сабатсыздыкка жол ачаарын сезип, жоопкерчилик мамилени сезүү керек. Бул тексттеги орфографиялык каталар болуп саналат.

Турмуш-тиричилик стилинде жест, мимика, ымдоо, жаңсоо, пантомимика, баш ийкөө, баш чайкоо ж.б. өтө кеңири колдонулса, тил үйрөнүүдө же тил үйрөтүүдө ойду чагылдуруу үчүн, коммуникативдик маанайды түзүүдө вербалдык каражат сүйлөө, сүйлөшө билүүгө үйрүнүү, туура жазуу биринчи баскычта маанилүү, ал эми вербалдык эмес каражаттар экинчи, кошумча, тирөөч, жөлөк болот. Эгерде репликаларда, диалогдордо сүйлөшүү үчүн автоматизмге чейин, шар айтууга жеткирүү үчүн жаттоо керек болсо, текст түзүүдө ойлонуу маанилүү. Эмоцияны, мамилени, ойду, пикирди сөздүн кудурети менен жеткирүү маанилүү. Текст куруу - бул жаратмандык. Эгерде айрымдар үчүн бул чет тили болсо, анда тил өздөштүрүүдөгү текст куруу - чеберчилик.

Сөздү айрым айтканда, сүйлөм курганда мааниси толук ачылбай калган омоним сөздөр, көп маанилүү, кош сөздөр, кошмок сөздөрдүн мааниси контексттерде толук маанисинде ачылып, тексттерде колдонуу орду, ыгы практикаланат.

Турмуш-тиричилик стилинде оозеки текст түзүү тил үйрөнүүнүн башаты болгондуктан, ага саламдашуудан коштошууча чейинки коммуникативдик маанай мүнөздүү. Саламдашуунун эле бир нече түрү колдонулат. Кайда, кайсы жерде кандай саламдашууну үйрөнүү, билүү, ошого жараша жооп берүү кыргызча маданияттуу сүйлөшүүгө жол ачат. Мисалы:

“- Саламатсыңарбы, балдар!

- Саламатсызбы!

-6-мартта кыргыз драма театрына барасыңарбы?

- Кайсы драма болот?

-“Манастын уулу Семетей”.

- Билеттин баасы анча турат?
- Студенттер үчүн 50 сом.
- Ооба, барабыз.
- Саат канчада?
- Кечки 6.00до.

- Эң жакшы, эртең саат 6.00до баарыңарды кыргыз драма театрынын жанынан күтөм. Кечикпей келгиле.”

Жогорку мисалдан турмуш-тиричиликте оозеки сүйлөшүү текстинде сакталуучу төиөнкү теориялык жыйынтыктарды көрүүгө болот:

1.Мамлекеттик тилди үйрөнүп жатканда оозеки сүйлөшүүдө орфоэпиялык норма сакталууга тийиш.

2. Басым, интонация, ыргак тексттеги маалыматка байланыштуу болот.

3.Тексттердин структурасында кырдаалга жараша бир тутумдуу эки тутумдуу, толук, кемтик сүйлөм жыш колдонулат.

4.Тексттеги ички мазмундук биримдик, логикалык тутумдун ирети, тартиби, прагматикасы сакталат.

5. Турмуш-тиричиликте сүйлөшүү стилиндеги түзүлгөн текст жекече индивидуалдуу, мезгил ченеминде кайталангыс, мейкиндик өлчөмүндө конкреттүү.

6.Турмуш-тиричилик текстте жеке жана жалпы мамиле, мамиленин тону билинет (Сылык, ысык, муздак, кайдыгер, кош көңүл, салкын, туугандык, достук ж.б.).

7.Тексттин өзү актуалдуу, турмуш чындыгынын алынган, типтүү, түшүнүктүү, информациялык-маалыматтык деңгээли угуучугун билим деңгээлине, кызыкчылыгына төп келет.

8. Оозеки текст пикир алышууда белгилүү кеп ишмердүүлүгүнүн үлгүсү катары дагымилдет аткарат.

9. Оозеки текст дагы ар түрдүү грамматикалык материалдарды өздөштүрүүгө(биздин мисалда башталгыч топтордо кыргыз тилинде иреттик жана эсептик сан атоочтордун айтылышындагы өзгөчүлүктөрдү карасак болот), тил бирдиктеринин кызматын талдоого, байкоо жүргүзүүгө контекст катары колдонулат.

10. Текст сүйлөшүүнүн шарт-кырдаалы менен гармонияда болуп, маалымат алмашууну тейлейт.

Жогорудагы турмуш тиричилик стилинде колдонулуучу тексттер менен иштөөнүн айрым мисалдары, бул стилдин колдонуу чөйрөсү өтө кеңири жана ар тармактуу болгондуктан, ал стилде кыргыз тилин үйрөтүү дээрлик сабактарда бардыгында колдонулат.

Адабияттар:

1. Адабият: Терминдердин түшүндүрмө сөздүгү. Мектеп окуучулары үчүн /Башкы ред. А.Карыпкулов; Түз.: Ж.Шериев, А.Муратов. –Б.: 1994.-160б.

2. Маразыков Т.Текст таануу жана анын айрым маселелери – Б.: 2005. -144б.

3. Култаева Ү. Б. Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуунун методикасы. –Б.: 2003. -200б.

4. Русский язык: Энциклопедия, 2007/под.ред. Ю.Н.Караулова – М.: “Большая Российская энциклопедия”; Дрофа, 2007.-703с.